

І. О. ІЗАРОВА. ПРАВОВА ПРИРОДА ДОГОВОРІВ ПІДРЯДУ У СФЕРІ ПРОЕКТУВАННЯ

Аналізується правова природа договорів, що регулюють виконання проектних робіт, дається їх правова характеристика, пропонується авторське визначення даних договорів.

Ключові слова: договір підяду на проведення проектних робіт, проектування, проектні роботи.

Анализируется правовая природа договоров, регулирующих проведение проектных работ, дается их правовая характеристика, предлагается авторское правовое определение данных договоров.

Ключевые слова: договор подряда на проведение проектных работ, проектные работы; проектирование.

The article deals with the problem of determining contract on conduct of project work, of its nature, analyzing their legal.

Key words: contract on conduct of project work, project work.

Проектування являє собою, так би мовити, і фундамент, і каркас майбутнього будівництва та забезпечує його реалізацію починаючи від архітектурного задуму та закінчуючи успішною реалізацією. При цьому ефективне правове регулювання відносин у сфері проектування є запорукою успіху досягнення бажаного результату – створення архітектурного об'єкта. Однак слід констатувати, що договірні відносини, що пов'язують проєктанта і замовника, не часто стають предметом окремої уваги науковців, що, відповідно, веде до хибного розуміння складної їх правової природи, неоднозначного тлумачення основних їх положень, а отже, до неефективного правового регулювання.

У даній статті запропонований аналіз правових відносин, що виникають у сфері проектування між замовником та проєктантом з метою створення архітектурного об'єкта, і подані конкретні способи вдосконалення моделі правового регулювання договорів.

Підґрунтям для проведення дослідження стали праці відомих фахівців-цивілістів Ю.Г. Басіна, М.І. Брагінського, О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, І.М. Кучеренко, Р.А. Майданика, В.О. Рассудовського, С.І. Шимон та інших авторів.

Архітектура – діяльність, у процесі якої реалізується творчий задум архітектора і відбувається створення нового об'єкта – споруди або будинку. За крилатим висловом, архітектура – це мистецтво будувати. Тож ми маємо відповіді на такі питання: як співвідносяться творча діяльність зі створення архітектурного проєкту та його реалізація – будівництво? чи є вони відокремленими процесами або це ланки одного ланцюга?

Якщо розглядати проблему в історичній ретроспективі, то створення об'єктів архітектури протягом багатьох століть являло собою єдиний процес, в якому сполучалися пошукові роботи, проектування та будівництво. Це було пов'язано насамперед з тим, що підрядники за таким договором – зодчі – мали професійні навички та вміння запроектувати і побудувати споруду. І давньоєгипетські, і давньокитайські, і давньояпонські, і давньоримські архітектори були майстрами, які об'єднували в одній особі зодчого, будівельника, художника, митця ландшафту і володіли всіма необхідними для цього знаннями з математики, геометрії й астро-

номії¹. Найчастіше із замовниками будівництва їх пов'язували відносини панування й підпорядкування, коли останні використовували рабську працю. Утім збереглися джерела, які свідчать, що й у стародавні часи укладалися договори у сфері будівництва об'єктів архітектури. Так, давньоримський юрист Папініан зазначав, що той, на користь кого виникло зобов'язання збудувати протягом визначеного строку будинок в Капуї, може, як відомо, після закінчення цього терміну пред'явити позов про відшкодування шкоди в будь-якому місці (Д. 5.1.43).

Зокрема, видатний архітектор О.Р. Мунц писав, що архітекторів тих часів було легше: він міг сам володіти всіма знаннями, необхідними для зведення архітектурної споруди. Йому не доводилось побоюватися за свої права. В його владі було зберегти архітектуру як комплекс, освячений та об'єднаний творчим поривом, насичений інтуїцією, що тягне за собою². Тут слід особливо підкреслити, що в процесі будівництва брали участь багато осіб, але керівну роль виконував та основну ідею втілював саме архітектор-зодчий.

У добу середньовіччя під впливом стрижневої ознаки тогочасної архітектурної діяльності – надто тривалого проведення будівельних робіт – поступово виокремилась фігура архітектора-будівельника, який не реалізовував свої творчі ідеї, а втілював ідеї свого попередника – архітектора-зодчого. Фактично на будівництво однієї споруди (собору, фортеці, замку) йшли сотні років, і, як наслідок, у цьому будівництві брало участь багато архітекторів, які за все своє життя могли закінчити тільки один-два будівельних цикли (закладення фундаменту або зведення мурів споруди) і змушені були реалізовувати концепцію найпершого автора, а не втілювати власні ідеї³.

Закінчуючи історичний екскурс, зазначимо, що остаточний і безповоротний поділ процесу створення архітектурного об'єкта на проектування, основна мета якого – складання проектної документації для будівництва, та на власне будівництво як процес реалізації архітектурного проекту, сформувався на теренах України в радянські часи розвитку архітектури⁴. Тоді з метою «звільнення» будівельників від «шкідливого» впливу архітекторів, підвищення контролю за їхньою діяльністю була визначена опосередкована роль архітектора у будівництві – так званий авторський нагляд, у процесі якого архітектор-автор проекту мав змогу засвідчити відповідність будівництва затвердженому проекту.

Утім сьогодні гостро постала проблема утвердження договорів, які регулюють відносини саме замовника і проєктанта. Зі становленням ринкової моделі економіки конче треба переглянути усталені схеми взаємовідносин замовників, проєктантів та забудовників. Високотехнологічний рівень розвитку проєктів, матеріалів та інженерних систем обумовлює те, що тільки автор проєкту може і повинен здійснювати нагляд за реалізацією проєктної документації і за будівництвом.

Ще раз наголосимо, що природа відносин, які пов'язують замовника об'єкта архітектури із підрядниками, вельми складна і недостатньо досліджена. Тож розглянемо коротко стан справ із цього питання за радянських часів. Бурхливий розвиток будівництва, відмова від «буржуазних відносин» із архітекторами-проєктантами викликали тоді неабиякий науковий інтерес до договорів підряду в будівництві, що, однак, зменшувало вагу та значення договорів із проєктантами. У результаті цього в недалекому минулому сформувалася думка про те, що основний обсяг відносин виникає між замовником та підрядником-будівельником. Даний погляд ґрунтувався на таких факторах: будівництво є більш складним та ризиковим процесом, який потребує детального правового врегулювання; будівництво пов'язане з великими матеріальними витратами, тоді як на проєктну діяльність припадає тільки 5–10 % від його вартості; серйозна боротьба проти приватних проєктантів і архітекторів і відмова від індивідуальної житлової

архітектури призвели до зниження питомої ваги договорів підяду на проведення проектних робіт, тоді як у цивільній та типовій житловій архітектурі планові засади економіки зумовили піднесення ролі проектних інститутів, що, без сумніву, вкрай негативно позначилося на наукових дослідженнях.

Довгий час, зокрема в Україні, договори підяду на проведення проектних та пошукових робіт розглядалися як невід'ємна частина договорів підяду на будівництво, які виокремились у самостійний вид у середині минулого століття, коли І.Л. Брауде та Л.І. Картужанський визначили їхню правову природу. Проте з часом науковці встановили самостійну природу й договору підяду на проведення проектних робіт. Так, Г.Н. Амфітеатров виокремив даний договір, поставивши його на один рівень з договором підяду на виконання будівельних робіт і визначивши як такий, що є правовою формою організації і здійснення капітальних робіт⁵.

З-поміж аргументів, висловлених на користь самостійності договорів підяду на проведення проектних робіт, були їх предмет, порядок виконання, приймання-передавання робіт тощо. Зокрема, В.О. Рассудовський вважає організаційний зв'язок проектування і будівництва та їхню спільну мету підставою для віднесення їх як самостійних видів підяду до однієї групи договорів⁶. Разом із цим він визначає договори підяду на будівництво і договори на виконання проектних та пошукових робіт як самостійні договори, видовими відмінностями яких є предмет (для договору підяду на проектування предметом є технічна документація як результат діяльності підрядної проектної організації, досягнутий у процесі виконання проектних робіт, передбачених завданням на проектування).

Ю.Г. Басін, приміром, розглядаючи цивільно-правову природу договору підяду на проведення проектно-пошукових робіт, відносить їх до самостійних договорів, які відрізняються від договорів підяду на капітальне будівництво передусім своїм особливим предметом, а також порядком виконання зобов'язань, прийманням-передаванням виконаних робіт, їх оплати тощо. Зокрема, предметом договорів підяду на проведення проектно-пошукових робіт він називає документи, яким притаманні особливі властивості, на відміну від договорів підяду на капітальне будівництво, предметом яких є матеріальні цінності, продукти матеріального виробництва⁷.

При цьому зауважимо, що не тільки зазначені підстави є достатніми та вичерпними для виокремлення договорів, що опосередковують проектування, у самостійний вид. На нашу думку, для такого виокремлення основним та визначальним критерієм є характер правових відносин, які виникають між замовником та проектантом з приводу створення проектною документацією для будівництва. Правовідносини у сфері проектування є вкрай важливою та неодмінною складовою процесу створення будь-якого об'єкта архітектури. У Законі України «Про архітектурну діяльність» цей процес поділений на етапи: по-перше, одержання вихідних даних для проектування, здійснення підготовчих робіт, по-друге, створення проектною документацією і тільки після цього – будівництво та прийняття об'єкта в експлуатацію. Тобто цим прямо підтверджується, що етап проектування в процесі створення об'єкта архітектури є значущим та невід'ємним складником, і він потребує детального та ефективного правового регулювання.

Нагадаємо, що в Цивільному кодексі України визначені договори підяду на проведення проектних робіт. Проте, на нашу думку, не проведення проектних робіт є метою укладання та виконання таких договорів, а створення проектною документацією, у тому числі для будівництва. Відмінність між цими процесами є істотною. Перш за все поняття «проектні роботи» охоплює цілу низку робіт, що

їх виконують проєктанти під час створення проєктної документації. Зокрема, це допоміжні та організаційні роботи, до яких належать проведення передпроєктних робіт, погодження та затвердження проєктної документації тощо. Однак метою договірних відносин між замовником і проєктантом є створення проєктної документації для будівництва, яка є достатньою підставою для його здійснення, а не проведення проєктних робіт як процес. Так само, як і «предмет договору будівельного підряду – це не процес виконання робіт та здачі об'єкта в експлуатацію», про що цілком справедливо пише Р.А. Майданік⁸. Так само і предметом договору підряду на проведення проєктних робіт є не процес їх виконання, а результат – створення проєктної документації.

На сьогоднішній день відносини замовника і проєктанта регулюються договорами підряду на проведення проєктних та пошукових робіт, до яких слід застосовувати норми ЦК України, а за деяких умов – ГК України (йдеться про договори, які укладаються між проєктантом та замовником – суб'єктом господарювання у господарській сфері). Варто наголосити, що визначення ст. 324 ГК України у ДБН-2004 п. 2.1 як підстави для виконання проєктних робіт є помилкою, оскільки це істотно звужує відносини, що можуть виникати між замовниками і проєктантами з приводу створення проєктної документації. Ці договори регулюють відносини між суб'єктами господарювання та в господарській сфері, що значно обмежує відносини, регульовані ЦК України. Тому вважаємо, що ключовою підставою для виникнення договірних відносин на проведення проєктних робіт слід визнати договори підряду на проведення проєктних та пошукових робіт, закріплені в ЦК України.

Відповідно до ст. 887 ЦК України договором підряду на проведення проєктних та пошукових робіт є такий, за яким підрядник зобов'язується розробити за завданням замовника проєктну або іншу технічну документацію та (або) виконати пошукові роботи, а замовник зобов'язується прийняти та оплатити їх. А відповідно до ст. 324 ГК України договором підряду на проведення проєктних і досліджувальних робіт є договір, за яким підрядник зобов'язується розробити за завданням замовника проєктну документацію або виконати обумовлені договором проєктні роботи, а також виконати досліджувальні роботи, а замовник зобов'язується прийняти і оплатити їх. Тобто у двох кодифікованих актах з'являються два різні договори – договір підряду на проведення проєктних та пошукових робіт та договір підряду на проведення проєктних та досліджувальних робіт. Скоріше за все, розробники ГК України під досліджувальними роботами мали на увазі пошукові, не зовсім влучно переказавши слово з рос. «изыскательские». Утім інтерес становить передусім основне зобов'язання, що випливає із цих договорів: розроблення проєктної документації – за ЦК України і розроблення проєктної документації або виконання проєктних робіт – за ГК України. Очевидно, що існує певна неузгодженість, і питання полягає в тому, які конкретно зобов'язання бере на себе проєктант за договором підряду на проведення проєктних робіт.

Відповідно до Закону України «Про архітектурну діяльність» та ДБН А.2.2-3-2004 «Склад, порядок розроблення, погодження та затвердження проєктної документації для будівництва» проведення проєктних робіт і складання проєктної документації є невід'ємною частиною процесу створення об'єкта архітектури. Утім навіть у тому разі, якщо будівництво не планується, вважаємо за потрібне під час розроблення проєктної документації виходити з того, що воно може бути здійснене. Раніше ми зазначали⁹, що предметом договору підряду на проведення проєктних робіт може бути проєктна документація, погоджена та затверджена в установленому порядку. Отже, на підставі договору має виникати основне зобов'язання проєктанта підготувати, затвердити та погодити проєктну докумен-

тацію. Тобто основне зобов'язання проєктанта полягає саме у створенні проєктної документації, а проведення проєктних робіт є доповненням до основного зобов'язання. На підтвердження цієї тези наведемо думку О.В. Дзери, котрий вважає, що єдність роботи та її результату є основною ознакою предмета договору підряду, яка відмежовує його від усіх інших договорів¹⁰. Тож для недопущення неоднозначності слід визнати основним зобов'язанням проєктанта створення проєктної документації, яка погоджена та затверджена в установленому законом порядку, а також проведення всіх необхідних для цього проєктних робіт.

З огляду на сутність регульованих відносин, а також на мету, з якою сторони укладають даний договір (створення проєктної документації для будівництва, що фактично являє собою вид діяльності у сфері проєктування), вважаємо, що його доцільніше назвати договором підряду на проєктування. Пояснимо свою думку.

Чимало науковців, зокрема Ю.Г. Басін та В.О. Рассудовський, у своїх дослідженнях використовують саме термін «зобов'язання із проєктування». І на наше переконання, саме здійснення проєктування і створення проєктної документації є основою метою укладення договору підряду. Очевидно, що у визначенні назви договору слід виходити з правовідносин, які він регулює. У зв'язку з цим договори, що регулюють відносини між замовниками та підрядниками з приводу будівництва, дістали назву договорів будівельного підряду. Так, Н.С. Кузнєцова слушно зазначає, що основним предметом договору будівельного підряду є результат будівельних робіт, а не процес виконання робіт чи діяльність підрядника¹¹. Тому цілком можливо назвати договори, що опосередковують відносини замовника та проєктанта з приводу створення проєктної документації, договорами підряду на проєктування, оскільки саме проєктування в процесі здійснення проєктних робіт приводить до результату, який є бажаним для обох сторін, – створення проєктної документації.

Ми додержуємось позиції про самостійність розглядуваного договору, про його відмінність не тільки від договорів підряду на будівництво, але й від договорів підряду на проведення пошукових робіт. Тож наведемо ще кілька додаткових аргументів на користь цього погляду.

Природа проєктних та пошукових робіт зовсім різна, що, відповідно, тягне за собою відмінні ефективні конструкції правового їх регулювання. Зокрема, проєктним роботам притаманна творча складова, оскільки проєктування – це процес створення об'єкта права інтелектуальної власності, нового об'єкта, витвору архітектури. Особливістю проєктних робіт як творчої діяльності є те, що результат може стати деякою мірою несподіваним для замовника, і залежить він від таланту та здібностей архітектора. Утім результат пошукових робіт залежить тільки від професіоналізму їх виконавців та способів їх роботи.

З огляду на наведене не можемо погодитися з А.П. Сергєєвим, який відокремлює архітектурний проєкт від проєктної документації, а також не визнає проєктну документацію твором¹². Річ у тім, що проєктна документація для будівництва має штучний характер і готується за участі архітектора, оскільки основою метою є створення нового об'єкта архітектури. Навіть за наявності певної схожості у зовнішньому вигляді об'єктів слід зважати на те, що величезна кількість факторів та обставин, які впливають на проєктні роботи (ділянка для будівництва, неоднакові вихідні умови тощо), тягне за собою створення нового проєкту. Можливе будівництва кількох об'єктів, наприклад, за проєктом типового житлового будинку, але тільки за умовами договору, і сам проєкт в даному разі матиме штучний характер. Отже, слід визнати, що результат проведення проєктних робіт (проєктна документація) створюється, зокрема, через творчу діяльність і завжди має

штучний характер. А пошукові роботи, на відміну від проектних, мають характер наукових або дослідних, оскільки основою їх метою є визначення якісних та кількісних характеристик. Якщо розглянути сутність цих робіт, то зрозуміємо, що в процесі їх проведення з'ясовуються різноманітні показники й особливості, які згодом використовуються у проектуванні. Результатом проведення пошукових робіт є нові відомості, одержані за замовленням, що істотно відрізняється від результату проведення проектних робіт, який утілюється в архітектурному рішенні й витворі архітектури. Тому ще раз підкреслимо, що тотожне правове регулювання договірних відносин із проведення проектних і проведення пошукових робіт є абсолютно безпідставним, а отже, вважаємо за доцільне виокремити їх у самостійні підвиди договорів підряду.

У висновку хочеться зазначити наступне. Основою метою укладання даних договорів, які опосередковують відносини проектанта та замовника з приводу створення проектною документацією для будівництва, або договорів підряду на проектування, є створення у результаті проведення проектних робіт проектною документацією або окремого розділу проектною документацією для будівництва. Це договори, за якими проектант зобов'язується на замовлення замовника на підставі вихідних даних для проектування створити, погодити та затвердити проектну документацію для будівництва або внести зміни до готової проектною документації і передати її замовникові, а замовник зобов'язується прийняти її та оплатити.

Характер відносин замовника і проектанта різниться за такими ознаками: по-перше, основною метою взаємодії даних суб'єктів є не процес виконання проектних робіт, а досягнення конкретного результату – створення проектною документацією для будівництва, що вирішально впливає на визначення предмета відповідного договору підряду; по-друге, договір урегулює відносини у сфері проектування, що істотно відрізняється від інших, в тому числі і будівельних, і пошукових робіт, що зумовлює низку його особливостей.

Отже, з викладеного з усією очевидністю випливає, що дослідження правової природи розглянутих договорів, прав та обов'язків сторін, а також особливостей відповідальності за цими договорами є достатньо перспективним напрямом правового регулювання проектування та наукового вивчення.

1. *Етенко В.П.* Менеджмент в архитектуре: очерки истории становления и развития проблемы управления в архитектурно-строительном деле: Учебник. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – С. 11, 37, 100. 2. *Мастера* советской архитектуры об архитектуре. Избр. отрывки из писем, статей, выступлений и трактатов: В 2 т. / Под общей ред. М. Бархина и др. – М.: Искусство, 1975. – С. 89. 3. *Етенко В.П.* Цит. работа. – С. 131–134. 4. Там же. – С. 187–215. 5. *Рассудовский В. А.* Договор на выполнение проектных и изыскательских работ в капитальном строительстве / Отв. ред. В.И. Серебровский; Академия наук СССР, Институт государства и права. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 152. 6. Там же. – С. 153–154. 7. *Басин Ю.Г.* Правовые вопросы проектирования в строительстве. – М.: Юрид. лит., 1962. – С. 55–57. 8. *Науково-практичний* коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецої, В.В. Луця. Т II. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 469. 9. *Ізарова І.О.* Істотні умови договору підряду на виконання проектних робіт // Право України. – 2010. – № 11. – С. 90–96. 10. *Науково-практичний* коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 4-те вид., перероб. і доп. / За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецої, В.В. Луця. Т II. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 425. 11. *Кузнецова Н.С.* Подрядные договора в инвестиционной деятельности в строительстве. – К., 1993. – С. 193. 12. *Гражданское право: Учеб.*: В 3 т. – Т. 2. / Е.Ю. Валявина, И.В. Елисеев и др.; Отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 848 с.